

Kastély Rákos mezején

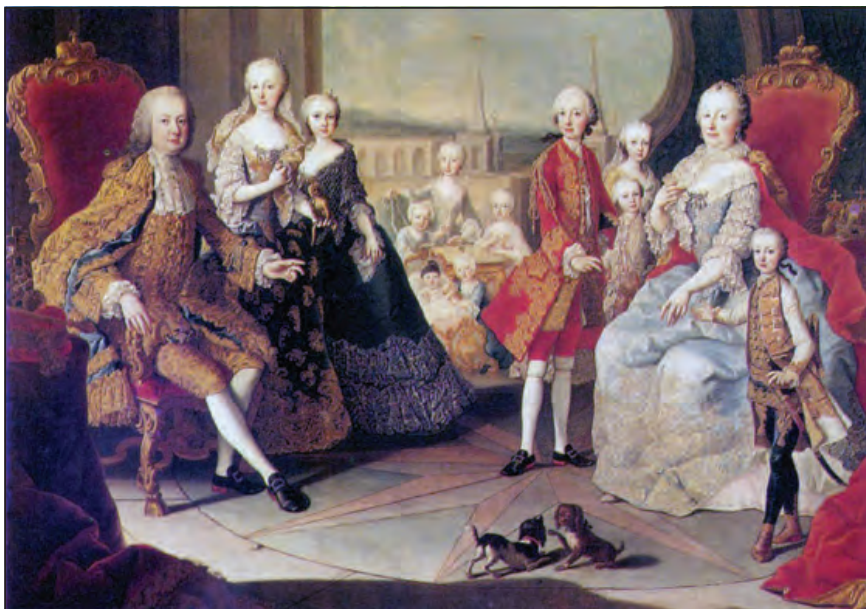
Buza Péter

Sok száz éve adós a történelmi irodalom Rákos mezeje határvonalainak kitűzésével. Ahhoz képest, hogy milyen fontos szerepet játszott egészen a 18. század végéig az ország, a nemzet történetében, ez bizony nehezen elfogadható. Az ok azonban egyszerű. Középkori térkép Pest határáról nem létezik. S amikor az írásos források olyan eseményekről mesélnek, amelyek itt zajlottak le, a helyszín pontos azonosítására – megelégedve a puszta megnevezéssel – nem tesznek kísérletet. Pedig itt állt Mátyás vadászkastélya! És romjain itt magadik az egyetemi Fűvészkert főépülete. Az egyetlen ma is álló korai barokk világi építmény Pest városában.

Nem kérdés: Rákos mezeje a Rákos partok és a város közötti sík terület. Az is ismert tény, hogy a patak – olykor folyó – hajdan nem a mai medervonalát követve ölelte körül Pestet. Hogy a torkolatánál kezdjük középkori helyzetének a leírását, a Duna akkor még a maiénál keletebbre fekvő főmedrét nagyjából az Óbudai sziget déli csücske magasságában érte el. Innen visszafelé sorolva pozíciója állomásait: északról megkerülte az Ökördűlőt (nettó árterület a későbbi Városliget), követte a Róbert Károly majd a Hungária körút vonalát, hogy aztán szűkülő kanyart véve – valahol félúton a Baross és az Üllői út között –, átszelje a Kerepesi úti temető területét, nagyjából az Orczy térnél érve el egy újabb, a városhoz közelebb eső és szélesebb Duna-ágat. Amely végül az anyafolyóhoz valahol a Boráros tér alatt futott be. Ne hallgassuk el, még ennél is cifrább a dolog. Volt ugyanis az Ős-Rákosnak két régebbi medre is. Kelet felé mutat az egyik. Forrásvidékét Felsőrákoson, a Kerepesi út és Keresztúri út találkozási pontjánál kell keresnünk. Egy másik ág pedig a Kőbánya-Kispest vasútállomás tájékáról indulva (a városrész neve Kúttó!), áthaladva a Városligeten (ezért Városligeti-patakaként is megnevezik olykor) fut bele az elsőként leírt, mondjuk úgy: főágba.

Rákos mezejének zuglói szakasza mocsaras árterület. S részben az Erzsébet- s Józsefváros területén fekvő része is (ezért kellett annak idején a Keleti pályaudvar csarnokát a kivitelező Gregersen cégnek hatalmas s mélyre nyúló vörösfenyő cölöpökre építenie). A terepviszonyok az Orczy térnél váltanak. Az Orczy és a Haller út vonalán (Rákos-árokak hívják árulkodó módon ezt a határarkot a régi források) a régi partok partjának terepszintje magasabban van jó néhány méterrel, mint például a zuglói. Köszönhetően a Kőbánya alatti mészakörtegg itt lankásan ellaposodó, de még kitartó elhelyezkedésének.

Mária Terézia és Ferenc császár gyermekeikkel. II. József tárcsászárként utazott először Pestre, hogy megtekintse a hadgyakorlatot Rákos mezején. Barth metszete 1830 körül készült, még nem áll a keleti főfal előtti rizalit. Látszik viszont a terep dombjával nagyrészt takarva a Szeleczy kastély eredeti pincelejárata.

Ha tehát olyan szegmensét keressük ennek a tekintélyes területnek, ahol értelmes terepe jelölhető ki seregléseknek, katonai gyakorlatoknak, igen valószínűnek látszik, hogy amikor a középkorban s az után is száz évekig Rákos mezejéről beszélnek a történelmi források, a mai közterület elnevezésekkel a Körút, a Népszínház utca, Fiumei út, Orczy út, Haller utca közrefogta területre gondolnak, gondoltak. Vagyis Mátyás vadaskertjének feltételezett területére (ld. BUDAPEST 2016/5.)

Királyok vendégségben

Mária Terézia magyar királynő, s férje, Ferenc császár (a német-római birodalomé) 1751 augusztusában látogatott Magyarországra. Változatos programjukról a Wienerisches Diarium című bécsi újság (a mai Wiener Zeitung jogfolytonos elődje) számolt be igen részletesen. Zoltán József A Barokk Pest-Buda élete című remek kötetében az ott s akkor megjelent több mint fél tucat terjedelmes közleményre alapozva idézi fel a történeteket. Többek között hírül adva, hogy Liechtenstein (József Vencel) főherceg (1696–1772), aki a királyi csapatokat az idő tájt vezényelte, már másnapra, augusztus 5-ére katonai szemlét szervezett őfelségeik számára.

Természetesen Rákos mezejére. A hajnali misét követően hajtottak ki a magas vendégek a seregek gyakorlatozásának helyszínére, hogy gyönyörködjenek a csapatok „alig leírható szépsége és teljesítménye” láttán. Ezt követően pedig a herceg (főhad) szállásán: „a Szelicsi-kertben” (!) vettek részt a tiszteletükre adott fényes ebéd.

Az itt „bécsi dialektusban” felbukkanó „Szelicsi-kert” kizárólag Szeleczy Mártoné lehetett (ld. már hivatkozott májusi számunkban megjelent írást), a trakta helyszíne pedig kastélyának földszinti (vagy emeleti) terme. Azé a házé, amelyben most a Fűvészkereszt igazgatóságának adminisztrációja végzi napi teendőit.

Augusztus 9-én újabb hadgyakorlat megtekintésére indult a királynő és a császár. Ezen a napon sem maradt el az ünnepi ebéd. Melyet követően a királyné kegyesen oda nyilatkozott, hogy rendkívül megvan elégedve az itteni szolgálatkészséggel, a rendezéssel, az egészséges levegővel, és a jó vízzel! Ez utóbbi utalást a város írott történelméje is megőrizte, bár kissé torzult formában. Azt rögzítve, hogy amikor Mária Terézia Pest-Budán járt, mindig az Illés-kút vizét kérte – és élvezhette. Budán. De nem ott lakott, hanem Pesten. A Károlyi-palota helyén álló egri püspöki vendégházban.

Augusztus 12-én ismét hadgyakorlat zajlik Rákoson. Ezúttal díszfelvonulással, s most: búcsúlakomával. Őfelségeik ugyanis másnap készültek hazautazni Bécsbe.

Mária Terézia felséges fia, II. József, előbb mint társuralkodó, 1768-ban, 1773-ban, aztán, trónra lépése évében, 1780-ban (azaz mindösszesen három alkalommal) szintén megsemmisítette a tiszteletére rendezett hadgyakorlatot Rákos mezején. Alvinczy József, Magyarország főhadikormányzója vezényli akkor a csapatfelvonulást, főhadiszállása ismét a Szeleczy-kastély.

Mert Rákos mezején – rögzítsük a következtetést – ez a ház volt az egyetlen

olyan épület (az északról délre tartó íven belül, amit a régi Rákos vízfolyása rajzol ki), amelyet alkalmasnak gondolhatunk a fentebb emlegetett fejedelmi személyek méltó fogadására. Még egyszerűbben: nem volt soha sehol ebben a körökben másik. Ráadásul Pesten ez az egyetlen még ma is álló, jó részben barokként megmaradt igényes polgári épület. Olyan, amely az 1700-as évek elején épült. Ilyen sincs több.

Három építési periódus

A legkorábbi térkép, amelyen Szeleczy kertjének határvonala s házának négyszöge megjelenik, 1775-ben kelt. Balla Antal húsz évvel későbbi kataszteri földabroszán az épület hiteles alaprajza is látható. Nyugati falán nyílt erkélyes bejárata (ami azt valószínűsíti, hogy emeletes volt). Jól látszik a kerítés is a telek körül. Kapuja nagyjából a mai Szigony utca torkolatánál (attól kevéssel a Nagyvárad tér felé) nyílt.

Mentényi Klára elemzésében (Budapest, Botanikus Kert, volt Festetics-villa. Építéstörténeti összefoglaló, 2005 – a tanulmány a régóta tervezett rekonstrukcióhoz készült) feltételezi, hogy ennek a Szeleczy-féle kastélynak jó néhány részletét Festetics Antal, aki 1798-ban vette meg a házat, változatlanul megtartotta. Ilyen elemek többek között a ház központi tengelyének vonalához igazodó boltíves pince, a földszint kertre nyíló, középső, fiókos dongaboltozatos terme („A középső szoba jól látható módon [...] széles nyitott ívvel nézett a kertre [Sala Terrana]”). Az ettől a helyiségtől délre eső teknőboltozatos szobát szintén a Szeleczy korszakhoz kapcsolja Mentényi.

Egy korábbi falkutatás során ebben a középső teremben, annak falán freskó (s szekő) díszítőfestés került elő. Mintegy a kert folytatásaként növényekkel, többek

A Városháza Kiadó új könyvsorozatát indít TITKOS BUDAPEST címmel. Augusztus 20-án jelenik meg az első kötet, Buza Péter Bandusia forrása című, gazdagon illusztrált munkája. Annak 25. évfordulóján, hogy a szerző és a Meteor Búvárklub csapata 1991-ben, az ünnepélyes átadással sikeresen befejezte az Illés-kút legendás kútházának teljes rekonstrukcióját. Könyve nem csak a forrás és Mátyás vadaskertjének kutatásának történetével ismert meg, de áttekinti Rákos mezejének történelmét is. A régi Pestnek a körút, az Üllői út, az Orczy út, a Fiumei út és a Népszínház utca határolta területe minden fontos titkát.

A Szeleczy pince (az átjárótól balra fekszik) és az épület legrégebbi, pinceággá alakított szakaszának közös fogadóptója, szemben velünk a boltíves fogadótér 1800-as évek elején épített fala: áttörése mögött jól látszik az első periódus kváderfala, egy középkorinak feltételezett kváder közfal

között szőlőfürtökkel díszítette a falat az egykori építető. A legfrissebb szondázás – amit a véletlen tett lehetővé az emeleten – arról árulkodik, hogy ott is volt barokk freskódísz. Ami egy időben készült a földszintivel. Újabb bizonyítékeként annak, hogy emeletes házként lakta, használta a 18. század első harmadától – 1720–30 között épülhetett – báró Szeleczy. A földszinti, sajnos csak szondázó jellegű falkutatást végző Gyöppös Miklós feltételezi, hogy ez a díszítőfestés mindkét termet beborította.

Míndez azt is valószínűsíti, hogy sokkal több okkal nevezhetjük a ma itt álló és a műemlékes szakirodalomban „Festetics-vadászkastélyként” emlegetett fűvészkerti központi épületet nem így, hanem Szeleczy-kastélynak. Új gazdája csupán némi homlokzat-átalakítással, majd az 1830-as években a hangsúlyos középrizalit (s benne a reprezentatív csigalépcsőtér) hozzáépítésével járult hozzá mai képének kialakulásához.

A művészettörténeti szakirodalom, elsősorban Zádor Anna publikált kutatásaira alapozva, ma azt vallja, hogy az itt álló, 1802–3-ban (fel- és át-) épült vadászkastélyt Pollack Mihály tervezte, akinek ifjan ez volt az egyik első jelentős pesti munkája. Nos, a fenti adatok egyértelművé teszik, hogy Pollacknak nem sok köze lehetett ehhez a házhoz. Csak a mai keleti homlokzat képét uraló középrizalitot kapcsolhatjuk Festetics tulajdonlásához. A báró örök-

A téglával javított ősi kváderfal a Festetics kialakította új pinceágban

sei (Szeleczy Márton 1747-ben halt meg) a barokk házat jó karban tartották, talán ők maguk is használták az épületet, hogy időnként bizonyíthatóan átengedjék a Rákos mezején zajló hadgyakorlatokra kilátogató királyi személyek meg a kíséretük számára.

Mint arról a többször hivatkozott májusi cikkemben beszámoltam, a Meteor Búvárklub Horváth Győző vezette csapata támogatásával nagyjából egy esztendeje falkutatás jellegű feltáró munkákat végeztünk az egyetemi Fűvészkert igazgatósági épületében. Gyakorlatilag kizárólag annak a főpince melletti régi pince(?)ágában, a kastély legrégebben épült részében.

Régészeti módszerek alkalmazására nem volt jogosultságunk. A jó hír az, hogy az épület s az intézmény gazdája, az ELTE, alapozva az itt leírtakra, érdemesnek látja s tervezi is, hogy ezeket a módszereket is bevetve tovább vizsgálja a ház építet múltját.

A régészen a sor

Bontást s komolyabb, a régészeti rétege(-ke)t is érintő feltárást nem végeztünk, de már a siett réteg eltávolítása, a falkutatás mértékét meg nem haladó kisebb beavatkozások (és az épület leírásának adatai) is egyértelműen bizonyítják, hogy a háznak nem két, hanem három építési periódusát különböztethetjük meg. Kettőt ismerünk. Szeleczyét és Festeticsét. (Volt ugyan egy újabb is, 1848-ban költözött be ide az egyetem botanikus kertje, de a házon csak jelentéktelen átalakításokat végeztek.)

A régi folyóág medrének szintjére alapozták az itt álló első épületet. A dúcolás felett a Szeleczy kastély alapteste látszik. Homokkal töltötték fel 1730 körül a romok közti teret. Ez a képlet a homok eltávolítása után vált világossá

Szeleczy épületének szerves és fontos része volt a hatalmas, az épület közepe alatt fekvő pince, amelynek lejárata a Barth metseten (forrás: Fővárosi Képtár – Kiscelli Múzeum) jól látható módon, a ház keleti homlokzatán nyílt. Innen valószínűleg falépcső vezetett abba a fogadótérbe, amelyből egy barokk kőkeretes ajtón át lehetett belépni magába a pincébe. Ma ebbe a fogadótérbe torkollik az eddig tárgyalt egyik építési periódushoz sem kapcsolható régi pince(?)ág. Ennek eredeti bejárata(?) a régi keleti főfalon nyílt. Kiszöbe a mai terepszint alatt mintegy három méterrel azonosítható.

Ezt az ágat tulajdonképpen Festetics alakította át pincévé (ezért a kérdőjelek), amikor a keleti homlokzaton nyíló pincelejárathoz felépítette a hangsúlyos középrizalitot a lépcsőzettel, amely új bejáratot nyitott a nagypincéhez, annak középvonalán. S annak ellenére, hogy így alakította át a megközelítés épített irányát, az itt talált, durván megbontott keleti főfal vagy annak alapjául szolgáló nyílást bejáratá rendezte át (azaz a pincekomplexumnak a lépcsőtérből az alapfalon is keletkezett bejárata). Ezzel egy menetben az itt talált régi falat téglapótlással kijavította, azzal párhuzamosan falat emelt, boltozatot alakított ki az addig felül nyitott falköz felett, s a fogadótér átalakításával ezt a traktust is bekapcsolta a pincerendszerbe.

Hogy ez és ekkor történt, azt bizonyítják a javításra és az áttörés kifizetésére hasz-

Az első periódusból megőrzött, pinceággá alakított tér déli határoló falánál jól látszik a tiszta kváderfalazás

nált téglák, azok bélyegei. Ilyenek csak a 18. század végétől voltak forgalomban, vagyis ezt a „rendezést” kizárólag Festetics hajthatta végre. (A keleti főfal áttörését később – ezt megint a téglabélyegek árulják el – a rizalit lépcsődobja felőli oldalon, 1848 után, már a fűvészkeri korszakban zárták le.)

Ha ebben a legrégebbi, mára pincének használt ágban alaposan körülnézünk, rendre megtaláljuk az első építési periódus (vagyis a Festetics-Szeleczy előtti harmadik) megmaradt elemeit, részleteit. Bizonyítékokat arra nézve, hogy Szeleczy Mátyás vadászkastélyának romjaira alapozta a maga házát. Ennek az egykori „királyi kéjlaknak”

(ez egy 17. század végi, 1695-ben kelt városi iratnak a szóhasználata) a romjai ugyanis még a 17–18. század fordulóján is látszóttak, s ha ezt az évszámot Szeleczy házának építése évkörével összevetjük, kiderül, alig egy emberöltőnyi a távolság a kettő között.

Négy, félreérthetetlenül ehhez az első építési periódushoz köthető elemet találunk (csupán abban a szűk térben, ami a rendelkezésünkre állt, és nem alkalmazva régészeti módszereket!). Először is az utólag, a Festetics korszakban rendbe tett áttörést a keleti főfalon (vagy annak alaptestén). Aztán a ma pinceággá alakított építési elem déli kváderkő falát, amit

tégla és vakolat felhordással tett rendbe Festetics építőmestere. Harmadikként a Szeleczy lejárata és ennek a pinceágnak a közös fogadótere nyugati téglafala mögött feltárt, folytatás nélkül maradt (talán közfal lehetett? fölé nem építettek) másfél méter magas kváderfalat. Végül a keleti fal alapját, amelyet az áttöréstől északra találtunk meg, s amelyet egy-másfél méter magasságig folyami homokkal töltöttek fel, hogy felette alapozzák meg a Szeleczy-házat.

Ha ezeket az elemeket együtt nézzük, a kép, ami kirajzolódik, azt mutatja, hogy a keleti főfal eredeti alapozása (amit – nagyon mélyen van, több mint három méterre a terepszinttől – az első építési periódushoz kapcsolhatunk), a későbbi pinceág déli fala, a lejárati fogadóter mögötti kváderfal még állt, amikor Szeleczy építkezni kezdett. Kissé az akkori (azóta legfeljebb fél métert változott terepszint) fölé emelkedve. Az így mutatkozó teret az 1720–30 közötti építkezéskor homokkal töltötték fel, az egykori alapszinthez képest mintegy másfél méterrel magasabban határozva meg a barokk kastély alapozását. Innen indították az új falakat, erre a szintre építették rá (nagyjából fél méteres masszív rétegben) a földszinti traktust – s persze, közvetve, az emeletit.

A történelmi adatok és a behatóan alig nevezhető falkutatás újabb bizonyítékokkal támasztják alá a hipotézist: itt állt Mátyás király elveszett pesti vadászkastélyja. A régészek a sor, hogy még biztosabbak lehessünk a feltételezés igazságában. ●

Szeretettel hívjuk a PÁRJÁT RITKÍTÓ ESEMÉNYRE

augusztus 21-én, vasárnap, délután 5 órától Illés kútjához, a Ludovika téren, a múzeum udvarára.

Ünnepi az alkalom. Negyedszázada, 1991 augusztusában adtuk át a városnak a pesti szerbek legendás búcsújáró helyét, a néhány évvel korábban feltárt történelmi forrás rekonstruált kútházát.

Ortodox szentelési szertartás, szerb tánc és zene, étel-ital PESTEN!

Fellép a Tabán szerb néptáncgyűttes, Wertetics Slobodan és zenekara, megszentelt kojivót, kalácsot és többféle ízesítésű bureket kínálunk.

Százhusz évnyi szünet után először kerül a kóstoló poharába az újjászületett budai vörösbor. Ez lesz Kadarka alapú cuvée-nk, az ANNO premierje (akinek ízlik, palackozva is vehet belőle).